

XX. YÜZYILIN BAŞINDA GÖNÜLLÜ BİR TÜRKLEŞME ÖRNEĞİ OLARAK DAĞISTAN

Gökçe Y. ABDURRAZAK PELER*

Özet

Tarihî olarak çok dilli bir bölge olan Dağıstan'da, ortak iletişim aracı olma özelliğini Türk lehçeleri görmüştür. Ülkede konuşulan Kumuk Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Nogay Türkçesi, Dağıstan'ın farklı bölgelerinde değişik oranlarda etki sahibi olmuşlardır. Bilhassa Kumuk Türkçesinin etkisi Dağıstan sınırlarını aşmıştır. 1917 yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyetinin ilan edilmesi ile uygulamada var olan bu durum resmîyet kazanmıştır. Ancak bu cumhuriyetin Kızıl Ordu tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Sovyet yöneticileri, Türkçenin Kafkasya'daki etkisini ortadan kaldırma çabası içinde olmuşlardır. Bu çabalara rağmen özellikle Dağıstan'da yerli komünist yöneticiler Türkçeyi 1930 yılına kadar eğitim dili olarak korumayı başarmışlardır. Bu tarihten sonra uygulamaya konulan dil, eğitim, milliyetler ve göç siyasetleri neticesinde Avarca, Lezgice, Dargıca vs. gibi Kafkas dilleri hem resmî diller hem de eğitim dilleri hâline gelmişlerdir. Bunun neticesinde günümüzde bu diller yüzbinlerce kişi tarafından kullanılır hâle gelmiş ve Türkçenin Dağıstan'daki etkisi zayıflatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Dağıstan, eğitim dili, resmî dil, Türkleşme

Abstract

Historically Turkic languages have served as lingua francas in Dagestan, which is a multilingual region. Kumyk, Azeri and Noghay had been influential in various parts of Dagestan at different proportions. Peculiarly the influence of Kumyk had been beyond the borders of Dagestan. In 1917, after the declaration of Northern Caucasia as an independent state, this practical situation as gained formality as the new republic declared Turkic as its official language. But after the abolishment of this republic by the Red Army, the Soviet administration had made great effort to dilute the influence of Turkic in the Caucasus. However local communist leaders in Dagestan had managed to keep Turkic as the language of education. Caucasic languages like Avar, Lezgi, Dargi etc has become both official and education languages as a result of language, education, nationalities and migration policies implemented after this date. As a result of these endeavors these languages has become languages of hundreds of thousands of people and the influence of Turkic in Dagestan has been diluted.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Sinop, gokceyükselen_abdurrazak@hotmail.com

Keywords: Turkish, Dagestan, language of education, official language, Turkification

Tarih boyunca birçok farklı dilin bir arada konuşulduğu bir coğrafya olan Kafkasya'da yer alan Dağıstan, içerisinde bulunduğu bu bölgeye nazaran daha fazla dillik çeşitlilik göstermektedir ve bu hususiyeti ile de her zaman dışarıdan gelenlerin dikkatini celbetmiştir. Bilhassa dağlık bölgelerde bu çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Hatta sadece birkaç köyün anlayıp konuştuğu diller dahi mevcuttur. Bu dillik çeşitlilik, Orta Çağ Arap coğrafyacılarının bölgeyi "Diller Dağı" manasında *Cebelü'l-Elsine* şeklinde adlandırmalarına sebep olmuştur. Çağımızda Rusçada da aynı anlama gelen *Gora Yazıkov* tabirinin yine bu coğrafya için kullanıldığı görülür. Bu manzara, farklı diller konuşan insanları, tabii bir insiyak olarak ortak bir iletişim aracı arayışına itmiştir. Cihanşümül bir kural olarak, çok dilli ortamlarda, siyasi, kültürel ve iktisadi cihetlerden baskın olan halkların dilleri, diğer halklar tarafından ortak iletişim dili olarak kullanılmaktadır. Genelde Kafkasya'nın tamamında ve özelde Dağıstan'da, yüzyıllarca, bölgeye siyaseten ve iktisaden hâkim olan Türklerin dili bu görevi ifa etmiştir.

Dağıstan'ın Etnik ve Dillik Manzarası

Tarihî olarak birçok dilin konuşulduğuna şahit olunan Dağıstan'ın günümüzde de âdeta bir diller ve ırklar halitası olduğu görülür. Ülkede farklı dil ailelerine mensup birçok dil ve lehçe konuşulmaktadır. Bu sebeple ülke, eski Sovyetler Birliği bünyesinde bir halkı temel almadan kurulmuş olan tek cumhuriyetti ve on tane resmî dile sahipti (Barthold vd. 1986: 89). Bu resmî diller, Avarca, Dargıca, Lakça, Lezgice, Tabasaranca, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Tatça ve Rusça idi. Ancak Dağıstan'ın dillik çeşitliliği bu kadarla sınırlı değildir. Dağıstan Cumhuriyeti, bugün de Rusya Federasyonunun etnik ve dillik olarak en renkli köşesidir ve cumhuriyet sınırları içerisinde, nüfusları 450 ile 850,000 arasında değişen otuzdan fazla resmî olarak tanınmış etnik topluluk yaşamaktadır (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Bu topluluklar, Kafkasyalı, Türk, İrani, Slav ve Sami olmak üzere beş ana şube olarak sınıflandırılabilir.

Cumhuriyet sınırları içerisinde yaşayan nüfusun Kafkasyalıları kısmını teşkil eden bölümü, kendi arasında dört alt şubeye ayrılmaktadır. Bunlar Avar-Andi-Dido şubesi, Dargı-Lak şubesi, Samur şubesi (Barthold vd. 1986: 88-89) ve Çeçenler'in mensup olduğu Veynak şubesidir. (Akiner 1983: 128). Birinci şubede gerçek Avarlarla beraber sekiz Andi halkı (gerçek Andiler, Botlikler, Karatintler, Ahvahlar, Bagulallar, Tindallar, Çamalallar, Godoberiler), beş Dido (Çez) halkı (gerçek Didolar veya Sezler, Hvarsiler, Ginuklar, Kapuçinler veya Bejetler, Hunzallar veya Gunzipler) ve Arçiler yer almakta-

dır. Bu şubeden sadece Avarlar yazılı dile¹ sahiptirler. Diğer halklar resmî olarak Avar kimliği altında kaydedilmekte ve Avarlar tarafından eritilmektedirler (Akıner 1983: 128). Ancak, Andi ve Dido (Çez) halkları ile Arçiler önceleri ayrı halklar ve dilleri de ayrı diller olarak sınıflandırılmakta idi. Fakat, Sovyet yönetiminin küçük halkları büyük halklar içerisinde eritme siyasetinin bir neticesi olarak, 1930 yılından itibaren, Andi ve Dido halkları ile Arçiler, Avar milletine dâhil edilip dilleri de Avarcanın lehçeleri olarak addedilmiştir (Wixman 1984: 11 ve 58). Bu sebeple 1926 nüfus sayımında yer alan bu halklar 1959 yılı sayımında ve daha sonraki sayımlarda görülmemişlerdir (Wixman 1980: 83). Avarların bu halklarla birlikte toplam nüfusu Ware – Kisriev (2001: 107-108) tarafından 577,100 yani umumi Dağıstan nüfusunun %28'i olarak verilmiştir. Ancak 1989 yılı sayımının sonuçlarını yansıtan bu oranın 2002 yılında %29.4'e (750,400 kişi) yükseldiği, 2010 yılında ise %29'a (850,000 kişi) düştüğü görülmektedir (Atasoy 2011: 62; <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Dargı-Lak şubesinde, Dargılar (Aşkocalar) ve Laklar (Gazi Kumular)'ın yanı sıra iki küçük halk olan Kaytaklar ve Kubaçiler (Zirihgiranlar) de yer almaktadır. Bu şubeden sadece Dargı ve Laklar yazılı dile sahip olup Kaytak ve Kubaçiler Dargılar tarafından yutulmuştur (Barthold vd 1986: 89). Kaytaklar ve Kubaçiler de önceleri ayrı halklar ve dilleri ayrı diller olarak sınıflandırılmakta iken, Andi ve Dido halkları ile Arçiler örneklerinde olduğu gibi, 1930 yılından itibaren Dargı milletine dahil edilip dilleri Dargıcanın lehçeleri olarak kabul edilmiştir (Wixman 1984: 89 ve 115). Bu sebeple bu iki halk da 1929 nüfus sayımında yer alırken daha sonraki sayımlarda görünmez olmuşlardır (Wixman 1980: 83). Kaytaklar ve Kubaçilerle beraber Dargıların nüfusu, 1989 nüfus sayımına göre 333,000, yani genel Dağıstan nüfusunun %16'sı iken 2002 sayımında bu oran %16.5'e yani 425,000 kişiye, 2010 yılında ise %16.74'e yani 490,380 kişiye yükselmiştir. Laklar'ın nüfusu ise, 2002 yılında, 100,000'den yani %5'ten 156,500'e yani %6.1'e yükselmiştir. 2010 yılında ise Lakların nüfusu 161,300'e yükselirken, genel Dağıstan nüfusu içindeki oranları %5.5'e düşmüştür. (Ware vd. 2001: 108; Atasoy 2011: 62; <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Samur şubesi ise, Lezgiler, Sahurlar, Rutullar, Tabasaranlar ve Agullardan meydana gelmektedir. Bu şubeden de sadece Lezgiler ve Tabasaranlar yazılı dile sahiptirler (Barthold vd. 1986: 89). 1989 yılında, Lezgiler 250,000 (%12.5), Tabasaranlar 95,000 (%4.5), Rutullar 17,000 (%0.8), Agullar 16,000 (%0.75) ve Sahurlar 6,500 (%0.3) kişilik nüfusa sahip idi. Lezgiler 2002 yılında 336,

¹ Burada kasıtlı bir şekilde 'yazılı dili' yerine 'yazılı dil' ibaresi kullanılmıştır. Zira bu satırların yazarı, tarihî bir süreç neticesinde işlenerek meydana gelmiş ve içerisinde çeşitli üsluplar barındıran gerçek bir yazılı dili ile yakın zamanlarda siyasi içgüdülerle yazıya geçirilmiş diller arasında bir fark gözetilmesi gerektiği düşüncesindedir.

500 (%13.1) kişiye, 2010 yılında ise 385,240 (%13.2) kişiye yükselirken, Tabasaranların 2002 yılında 110,000 (%4.3) kişiye, 2010 yılında 118,850 (%4.1) kişiye; Rutulların 2002 yılında 24,000 (%1.3) kişiye, 2010 yılında 27,850 (%1) kişiye; Agulların 2002 yılında 23,500 (%1.3) kişiye, 2010 yılında 28,050 (%1) kişiye; ve Sahurların da 2002 yılında 8,150 (%0.3) kişiye, 2010 yılında 9770 (%0.3) kişiye yükseldiği görülmektedir. Çoğunlukla Hasavyurt bölgesinde yaşayan Çeçenlerin nüfusu ise 95,000 (%4.5.)'den 2002 yılında 88,000 (%3.4)'e düşmüş, 2010 yılında ise tekrar 93,660 (%3.2)'a yükselmiştir. Avar-Andi-Dido şubesine mensup halk ülkenin kuzey dağlık kesiminde, Dargı ve Laklar dağlık bölgenin merkezi batısında ve Samur şubesinden olanlar ise ülkenin güneyinde yaşamaktadırlar (Ware vd. 2001: 108; <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). 2002 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen nüfus sayımlarının Dağıstan'da yaşayan Kafkas halkları açısından bir diğer ilginç yanı, 1930 yılından sonra Avar ve Dargı milletlerine dâhil edilen küçük halkların nüfusunun bu milletlerin bir alt kolu olarak da olsa, sayım sonuçlarında verilmesidir. Sonuçlar, Sovyetlerin küçük halkları büyük halklar arasında eritme siyasetinin Dağıstan'da ne kadar başarılı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 2002 yılında 3 kişi, 2010 yılında 16 kişi kendini Çamalal olarak nitelendirirken, 2002 yılında 7 kişi, 2010 yılında 6 kişi Arçi olduğunu; 2002 yılında 2 kişi, 2010 yılında 426 kişi Godoberi olduğunu; 2002 yılında 18 kişi, 2010 yılında 0 kişi Bagulal olduğunu; 2002 yılında 33 kişi, 2010 yılında 634 kişi Tindal olduğunu; 2002 yılında 107 kişi, 2010 yılında 526 kişi Hvarşi olduğunu; 2002 yılında 525 kişi, 2010 yılında 439 kişi Ginuk olduğunu; 2002 yılında 972 kişi, 2010 yılında 918 kişi Gunzip olduğunu; 2002 yılında 6,019 kişi, 2010 yılında 4,761 kişi Karatin olduğunu; 2002 yılında 6,184 kişi, 2010 yılında 5,956 kişi Bejet olduğunu; 2002 yılında 6,362 kişi, 2010 yılında 7,923 kişi Ahvah olduğunu; 2002 yılında 15,176 kişi, 2010 yılında 11,623 kişi Dido olduğunu ve 2002 yılında 21,270 kişi, 2010 yılında da 11,448 kişi Andi olduğunu beyan etmiştir. Avar milletine dâhil edilen halklardan Botliklerin durumu ise en ilginç olanıdır. 2002 yılında hiç kimse kendini Botlik olarak nitelendirmezken, 2010 yılında 3508 kişi Botlik olduğunu beyan etmiştir. Görüldüğü üzere, Çamalal, Arçi, Godoberi, Bagulal, Tindal ve Hvarşi gibi halkların Avarlar arasında eritilme siyasetinin başarıya ulaşması neredeyse tamamlanmıştır. Ginuk ve Gunzip halkları da yok olma tehlikesi altındadırlar. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken bir hakikat de, sayılarındaki azlığa rağmen, Godoberi, Tindal ve Hvarşi misallerinde olduğu gibi, 2002 yılından 2010 yılına kadar geçen süre zarfında, kendilerini alt kimliklerle tanımlayanların sayılarının katbekat artmış olmasıdır. Botlik, Karatin, Bejet, Ahvah ve bilhassa Dido ve Andi halklarının hâlâ diri bir şekilde varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Ancak yine de 2010 yılında kendilerini Karatin, Bejet, Dido ve Andi olarak tanımlayanların sayılarında ciddi bir düşüş olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu halklardan bir tek Ahvahlar artış

göstermiştir. Dargı milleti içerisinde dâhil edilen Kaytak ve Kubaçin halklarının durumunun daha vahim olduğu görülmektedir. Bu iki halkın Dargılar arasında eritilmeleri siyaseti, neredeyse tamamen başarı ile sonuçlanmıştır. 2002 ve 2010 nüfus sayımlarının her ikisinde de 4 kişi kendini Kaytak olarak nitelendirirken, 2002 yılında 72 kişi, 2010 yılında da 101 kişi Kubaçin olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Avar milletine dâhil edilen halkların son iki nüfus sayımında ortaya çıkan durumu göz önüne alındığında, gelecekte, Kubaçin ve Kaytaklar için de benzer bir vaziyetin ortaya çıkması çok şaşırtıcı olmamalıdır. (<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm).

Dağıstan'da yaşayan Türk halkları, genellikle, Derbent'in kuzeyinde Terek nehri ile Hazar Denizi arasındaki bölgede yaşayan Kumuk Türkleri, Terek ve Kuma nehirleri arasındaki bozkırlarda yaşayan Nogay Türkleri ve Derbent çevresindeki düzlükler ile Samur vadisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri şeklinde tasnif edilmektedir². Her üç topluluk da yazı diline sahiptir (Barthold vd. 1986: 89). Ancak, Kuzey Kafkasya'nın³ genelinde ve Dağıstan'da, bölge ile ilgilenen araştırmacıların sıklıkla göz ardı ettiği bir Türk halkı, Tatar Türkleridir. Nadir Devlet (1997: 1928) Kuzey Kafkasya'daki toplam sayılarını 75,000'in üzerinde verdiği Tatar ve Başkurt Türklerinden, özellikle Tatarların Kuzey Kafkasya'nın her bölgesinde bulduklarını kaydetmektedir⁴. Bennigsen ve Wimbush (1986: 153-154 ve 236-237) Tatar Türklerinin Dağıstan'daki sayısını 5,770 olarak vermiş; 1959 ve 1970 sayımlarında Tatarlar arasında anadillerini Tatarca olarak tanımlayanların Sovyetler Birliği içerisinde oranının arttığı tek yerlerin Dağıstan ve Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyetlerinin olduğunu kaydetmiştir. Dağıstan'da dil – siyaset ilişkisi üzerinde bir çalışma yapan Bennigsen ve Lemerrier-Quellejeay (1985: 126) da Kazan Tatarlarının dikkate alınması gereken kendi dilini konuşan önemli bir göçmen topluluk olduğunu belirtmektedir. 2002 ve 2010 yıllarında yapılan nüfus sayımları da bu iddiaları destekler niteliktedir. Zira bu sayımlarda, Dağıstan'da, sayısı 2002 yılında 4,700, 2010 yılında ise 3,700 civarında olan hiç de azımsanamayacak bir topluluk, kendini

² Derbent'in kuzeyinde yaşayan Karapapah Türkmenleri resmî olarak Azerbaycanlı kimliğinin altında kayıtlıdır. Bu topluluk hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Özsoy 1997: 54

³ Bu çalışmanın yazarı, günümüz literatüründe Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya terimleri yerine, sırasıyla Kafkas Ötesi (Mavera-i Kafkasya, Transkafkasya, Zakavkaz) ve Kafkasya terimlerinin daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başladığını farkında olmakla birlikte bu adlandırmaların Türkiye'nin Kafkaslara göre coğrafi konumu gözönünde bulundurulduğunda pek mana ifade etmediğini düşünmektedir. Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya'yı birbirinden ayırmanın Kafkas Dağları olduğu dikkate alınırsa, Türkiye'ye göre Kafkas Ötesi, Güney Kafkasya değil Kuzey Kafkasya olmalıdır. Bu sebepten dolayı klasik terimler olan Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya tercih edilmiştir.

⁴ Bennigsen ve Wimbush (1986: 153-154) ise bu sayının 1970 yılında Tatarlar ve Başkurtlarla birlikte Azerbaycanlıları da içerdiğini kaydetmekte ve Tatarların sayısını Adige Özerk Bölgesinde 2,154, Karaçay – Çerkes'te 1,668, Dağıstan'da 5,770, Kabartey – Balkar'da 2,664, Kuzey Osetya'da 1,658 ve Çeçen – İnguş'ta 5,771 olarak vermektedir.

Tatar olarak nitelendirmiştir. Sayının 1970 yılına nazaran giderek azalmış olmasına rağmen, hâlâ birçok yerli topluluğun nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Dağıstan'da yaşayan diğer Türk halkları, Tatarların aksine, artış içerisindedir. Kumuk Türkleri'nin nüfusu 1989 yılındaki 268,000 (% 12.5)'den 2002 yılında 366,000 (%14.3)'e, 2010 yılında 432,000 (%14.7)'e; Nogay Türkleri'nin 35,000 (%1.6) kişiden 2002 yılında 38,000 (%1.5) kişiye, 2010 yılında 40,400 (%1.4) kişiye; ve Azerbaycan Türkleri'nin 90,000 (%4.2) kişiden 2002 yılında 111,500 (%4.3) kişiye, 2010 yılında da 130,900 (%4.5) kişiye yükselmiştir (Ware vd. 2001: 108; Atasoy 2011: 62; <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Ancak, Nogay Türklerinin nüfuslarının artmasına rağmen, her iki sayımda da umumi Dağıstan nüfusu içerisindeki oranlarının düştüğü görülmektedir.

Dağıstan'ın İrani kökenden gelen halkları Tatlar ve Tatça konuşan Dağ Yahudileri'dir. Tatlar, Derbent çevresinde, Dağ Yahudileri ise yine bu çevredeki dağ eteklerinde yer alan köylerde yaşamaktadırlar (Barthold vd 1988: 89). Akiner (1983: 128) ayrıca 1926 yılında ülkede 3,448 yerli Fars ve 3,964 yerli olmayan Fars'ın da olduğunu, fakat her iki topluluğun da daha sonraki yıllarda kısmen benzeştikleri, kısmen de 1930'lu yıllarda İran'a gönderildikleri için daha sonraki nüfus sayımı verilerinde yer almadıklarını kaydetmektedir (1983: 262). Ware – Kisriev (2001: 108) Dağ Yahudilerinin nüfusunu 12,000 diğer Musevilerin nüfusunu ise 6,000 (iki topluluk beraber %0.8) olarak vermektedirler. Wixman (1984: 185), Derbent çevresinde yaşayan Müslüman Tatların Azerbaycan Türkleri arasında erimiş oldukları düşüncesindedir⁵. 1920'li yılların başlarında oluşturulan Tat yazılı dilinin terk edilip yerine Azerbaycan Türkçesinin kullanılmaya başlaması, bu düşüncenin oluşmasında etkili olmuş olmalı. Gerçekten de Sovyet döneminde, Müslüman Tatlar resmî olarak Azerbaycanlı adı altında kaydedilmiştir. (Akiner 1983: 240). Ancak 2002 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen sayımlar, durumun hiç de böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Zira sayımlarda, Dağıstan nüfusu içerisinde sırasıyla 825 kişi ve 456 kişi kendisini Tat olarak kaydettirmiştir. Bu sayımlarda ortaya çıkan bir diğer dikkate değer vaziyet 2002 yılında 719 kişinin ve 2010 yılında 503 kişinin Fars olduğunu beyan etmesidir. Anlaşılan, zannedildiğinin aksine, yerli Farslar diğer halklar arasında tamamen erimemiştir. Dağ Yahudilerinin de nüfusunun 2002'de 1,066 kişi ve 2010'da 196 kişi iken, diğer Musevilerin sayısının 2002'de 1478 ve 2010'da 1,739 olduğu görülmektedir (<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Her iki Musevi şubesinin nüfusundaki büyük

⁵ Wixman (1984: 185-186) ayrıca 1959, 1970 ve 1979 sayımlarında Tat adı altında kaydedilmiş nüfusun Müslüman Tatları içermediğini, Ermeniler arasında henüz erimemiş olan Hristiyan Tatları gösterdiği düşüncesindedir.

düşüşün sebebi, dünyanın her yerinden olduğu gibi buradan da İsrail'e gerçekleşen göçler olmalı.

Ülkedeki Rusların sayısının günümüzde 104,000 (%3.6) civarında olduğu görülmektedir (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm). Yoğun olarak Terek nehri boyunca Trumovskiy ve Kızılyar bölgelerinde yaşayan bu nüfusun 1989 yılındaki 150,000 kişiden (%7) (Ware vd. 2001: 108) önce 120,000 kişiye (%4.7) (<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>) ve sonra bu sayıya düştüğü göz önünde bulundurulursa, cumhuriyetteki Rusların hem sayılarının hem de oranlarının azaldığı görülür ki; bu durum bölgedeki demografik ve sosyopolitik gelişmelerin seyrettiği yön konusunda önemli ipuçları içerir. Nitekim Tavkul (2002:164-165), Rus nüfusundaki bu azalmanın sebebinin hem düşük doğum nisbeti hem de göç olduğunu söylemekte, Dağıstan'da devletin üst kademelerinde temsil edilmeyen ve iktisadi ıslahatlardan yararlanamayan Rusların ülkeyi terk ettiklerini kaydetmektedir.

Dillik Çeşitliliğin Sonuçları

Tarih boyunca bu dillik çeşitliliği sergilemiş olan Dağıstan'da, iki veya çok dillilik olağan bir durum hâline gelmiş ve tabii bir gelişme olarak da bazı diller, birbirinden farklı diller konuşan insanlar arasında ortak iletişimi sağlama işlevini görmüştür. Çok dilli birçok küçük halkın bir arada yaşaması, tarihin farklı dönemlerinde birbirinden farklı dillerin ortak dil, iletişim dili ve eğitim dili olma işlevlerini görmesi sonucunu doğurmuştur (Karcha 1958: 110-111; Wixman 1980: 108). Farklı diller konuşan insan topluluklarının iç içe yaşadığı dünyanın tüm bölgelerinde olağan bir gelişme olan bu durum, dünyanın her yerinde olduğu gibi, burada da bazı topluluk ve siyasi gelişmelerin doğrudan sonucudur. Özel olarak Dağıstan'da ve genel olarak Kuzey Kafkasya'nın tamamında, çok dilliliğin bir neticesi olarak, ortak iletişimi sağlayan dillerin veya diğer bir ifade ile lingua franca'ların meydana gelmelerinde çeşitli amiller etkili olmuştur. Yazı dillerinin benimsenmesi ve zamanla konuşma dili hâline gelmesi, siyasi olarak güçlü ve hâkim durumda olan halkların dillerinin benimsenmesi veya kabileler arası iletişim için ticaret dillerinin kullanılması gibi amiller bölgedeki çok dilliliğin bazı sebepleridir (Bennigsen 1967: 205-206). Ticaret dillerinin kullanılması, genellikle daha yüksek bölgede yaşayan halkın kendisinden daha alçak bölgede yaşayan topluluğun dilini benimsemesi şeklinde olmuştur. Böylece dağlılar, büyük pazarların bulunduğu dağ eteklerindeki bölgelerde ticaret yapma imkanı bulmuşlardır. Buna ek olarak dağlılar, hayvan sürülerini ovalardaki kış meralarına getirmişler, topraksız dağlılar ise ovalardaki şehirlerde ve çiftliklerde göçmen işçi olarak çalışmışlardır. Dolayısıyla yüksek bölgelerin halkları, ova halklarının dillerini öğrenmek zorunda kalmışlardır (Bennigsen 1967: 206; Wixman 1980: 108).

19. asra kadar Dağıstan'daki ovalarda, baskın olarak Türk halklarının yaşadığı görülmektedir. Azerbaycan'a komşu olan güneydoğu Dağıstan bu-

gün olduğu gibi geçmişte de Azerbaycan Türkleri ile meskun idi ve Azerbaycan Türkçesi İkinci Cihan Harbine kadar Sahurlar, Lezgiler, Tabasaranlar, Rutullar ve Agullar tarafından ikinci dil olarak kullanılmıştır. Bu Türk lehçesi, hâlâ bölgede yaygın olarak kullanılan bir ikinci dil durumundadır (Bennigsen vd. 1986: 172). Azerbaycan Türkçesinin bazı topluluklara olan nüfuzu o kadar yoğun bir şekilde olmuştur ki; nerdeyse millî dilleri ortadan kaldırmıştır. Mesela, 20. yüzyılın başlarında, Azerbaycan Türkçesinin bilhassa Güney Tabasaranlar ve Dağıstan Tatları üzerindeki etkisinin çok yoğun olduğu görülmüştür (Bennigsen 1967: 206).

Kuzey Kafkasya ovasının kuzeydoğu bölgelerinde hâkim olan unsur Kumuk Türkleri idi. Dilleri yüzyıllarca kuzey ve merkezî Dağıstan'da ortak iletişim dili vazifesini ifa etmenin yanında, nerdeyse bütün Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya dağlılarının ikinci veya üçüncü dili olmuştur⁶. Bu durum, Kumuk Türkçesinin Kafkas dillerine ve bölgede konuşulan diğer Türk lehçelerine yoğun bir şekilde etki etmesine sebep olmuştur. Özellikle, ovalara yerleşen dağlıların dilleri, Kumuk Türkçesinin baskısı altında kalmakta idi. 20. asrın başlarında, bilhassa Nogaylar ve Dağıstan Çeçenleri üzerinde, Kumuk Türkçesinin belirgin bir tesirinin olduğu görülmekte idi (Bennigsen 1967: 206; Wixman 1980: 108).

Ovalarda Türk halklarının yaşıyor olması, Türk lehçelerinin ticaret dili olarak bölgede konuşulan diğer dillere üstünlük sağlamasının tek sebebi değildi elbette. Dağıstan'da yer alan Temirhan-Şura (Buynaksk), Hasavyurt ve Mohaçkale gibi önemli ekonomik merkezlerin yanında, Dağıstan'ın etrafındaki mühim ticaret merkezleri olan Kuba, Şamahı, Bakü ve Mozdok gibi şehirler de yoğun bir şekilde Kumuklar, Nogaylar ve Azerbaycanlılar gibi Türk halkları ile meskundü. Bu Türk halkları arasında var olan güçlü kabile bağları, Türklerin dağlılar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel hakimiyet kurmalarına sebep olmuştur. Dağıstan'da ve Kafkasya'nın genelinde konuşulan Kafkas ve İran dillerinin fevkalade karmaşık yapısı ve karşılıklı anlaşılır olmamaları, Türkçenin bölgede yayılmasında etken olan bir diğer amil olmuştur. Zira, Müslüman Türkler tarafından konuşulan lehçelerin karşılıklı anlaşılabilirliği oldukça yüksektir. Bu sebeple Nogay veya Kırım Türkçesi konuşabilen bir Çerkez, Kumuk Türkçesi konuşabilen bir Avar ile irtibat kurabilmekte, Azerbaycan Türkçesi bilen bir Lezgi herhangi bir Türk lehçesi konuşan bir Rusya Müslümanı ile anlaşabilmekte idi⁷ (Wixman 1980: 109-110). Türkistan, Kırım ve İdil-Ural gibi Rus İmparatorluğunun diğer İslam merkezlerinin yanında, Osmanlı Devleti ile olan bağlar da Türk dilinin bölgede etkili hâle gelmesine tesir eden amiller arasında zikredilmelidir (Karcha 1958: 111). Zira, bu Türk lehçelerinden herhangi birini konuşabilen bir

⁶ Kumuk Türkçesinin Dağıstan'daki tarihî gelişimi ve topluluk etkileri hakkında ayrıntı için şu çalışmalara bakılabilir: Tavkul 2007: 204-205; Abdurrazak 2008.

⁷ Genel olarak Kafkasya'nın tamamında Türk lehçelerinin tarihî gelişimi, ifa ettikleri topluluk işlevler ve diğer diller ile etkileşimleri hakkında ayrıntı için şu çalışmaya bakılabilir: Peler 2013.

Kafkasya dağılışı, tamamı Türk ülkeleri olan bu merkezlerde rahatça işini görebilmekte idi.

Yukarda zikredilen bu Türk lehçelerinin yanında, Avarca ve Lezgice de, daha küçük ölçekte olmak üzere, Dağıstan'da ortak iletişim için kullanılmakta idi. Avaraca, merkezî Dağıstan'da yaşayan küçük halkların ikinci dili idi ve küçük Andi-Dido halklarının Avarlar tarafından eritilmeleri, daha 19. yüzyılın sonunda başlamıştı. Güney Dağıstan'da yaşayan en kalabalık Kafkas halkı olan Lezgilerin dili ise, umumiyetle, Samur havzasında yaşayan küçük Kafkas halklarının Azerbaycan Türkçesinden sonra üçüncü dili olmuştur (Bennigsen 1967: 206).

Konuşmada ortak iletişim dili olarak Türk lehçelerinin kullanılmasına karşın, yazı dilinde farklı bir durumun olduğu görülür. Şeyh Şamil'in kurduğu İmamlık'ın resmî dili olan fasih Arapça, 19. yüzyılın sonuna kadar, Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya'nın tek yazı dili olmuştur. Kabartey ve Adige ülkelerinde de en yaygın kullanılan yazı dili yine fasih Arapça olmuştur. Ayrıca Kuzey Kafkasya'daki bütün aydınlar sınıfı ve din adamları tarafından konuşma dili olarak da kullanılmıştır. Hatta Arapça Dağıstan'ın ilk komünist önde gelenleri tarafından bile kullanılmıştır. Ancak 1924 yılında Arapça "gerici" ve "ruhani" ilan edilip resmen yasaklanmıştır (Bennigsen 1967: 207; Wixman 1980: 115; Bennigsen vd. 1986: 174; Özsoy 1997: 59).

1917 Sonrası

1864 yılında Kafkasya'nın Ruslar tarafından istila edilmesinden sonra, Rusça devlet dili hâline geldi ve seküler okullarda da eğitim dili oldu. Ancak Çarlık yönetimi, Arapçanın dinî kurumlarda işlerin yürütülmesinde ve dinî okullarda eğitim dili olarak kullanılmasına izin vermişti. Dağıstan'da ise, Arapça, hem sivil kuruluşlarda hem de kırsal kesimde resmî dil olarak yaygın bir şekilde kullanılmakta idi. 1917 İhtilalinden sonra, bağımsızlığını ilan edip⁸ Türkçeyi de resmî dil yapan Kuzey Kafkasya Hükümeti, kabile dillerinde ilkökul eğitimine mücade etmiş, ancak ortaokul ve lise seviyesinde eğitim dilini Türkçe olarak belirlemiştir. Fakat, 1921 yılında Kızıl Ordu'nun Kafkasya'yı istila etmesi üzerine, Kuzey Kafkasya, küçük muhtar bölgelere ayrılmış ve Rusça resmî dil olarak tekrar yerini almıştır. 1924 yılında bütün dinî okullar kapatılmış⁹ ve seküler okullarda da din eğitimi verilmesi yasak-

⁸ Kuzey Kafkasyalılar ilk kez 3 Mayıs 1917 tarihinde Terekale (Vladikavkaz) şehrinde toplanmış ve "Birleşmiş Şimalî Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi" adıyla bir icra heyeti oluşturmuşlardır. Çarlık'ı ihya etmeye çalışan orduların Kuzey Kafkasya üzerine yürümesi üzerine Terekale kurultayı çalışmalarını geçici olarak tatil etmiştir. 20 Ağustos 1917 tarihinde, Andi şehrinde kurultay tekrar toplanıp "Kafkasya Millî Müessesân Meclisi" adını almıştır. Bu kurultayda Abdülmecit Çermoy başkanlığında bir Merkez İcra Komitesi oluşturulup komiteye bağımsızlık ilanı yetkisi verilmiştir. Gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra komite 11 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya'nın istiklalini dünyaya bir nota ile ilan etmiştir (Karaçaylı 1964: 80-81; Baytugan 1971: 12-13).

⁹ Kuzey Kafkasya'da sadece Dağıstan'da dinî okullar 1927'ye kadar açık kalmıştır (Wixman 1980: 144).

lanmıştır. Daha sonra ise yerel diller ve lehçeler, sözde “bağımsız gelişme hakkı” tanınarak, muhtar cumhuriyet ve bölgelerde Rusça ile birlikte resmî dil yapılmışlardır. Ancak Kuzey Kafkasyalıların iradesi dışında yapılan bu düzenlemelere karşı, yerli komünist önderlerin direndikleri görülmektedir. Yerli komünistler, bu düzenlemeleri Çarlık rejiminin Ruslaştırma siyasetinin örtük bir devamı olarak algılamışlar ve yer yer Türkçeyi devlet ve eğitim dili olarak koruyarak bu siyasi bölünmüşlüğü önüne geçmeye çalışmışlardır (Karcha 1958: 111). Kızıl Ordu’nun ortadan kaldırdığı Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin hükümet merkezi de olan Dağıstan’daki Temirhan-Şura’da açılan kurslarda, Türkçe öğretmenleri yetiştirilerek okullara gönderilmiştir (Erel 1961: 212). Bilhassa Dağıstan’da bu çabanın oldukça belirgin olduğu görülür. Zira, hemen hemen bütün Kuzey Kafkasya’da, 1924 yılına kadar, Arapçadan yerel veya Rus dilli eğitime geçilmiştir. Ancak, Dağıstan’ın dillik olarak fevkalade karmaşık durumu, yerel siyaseti ve güçler dengesini meşgul eden en ehemmiyetli sorunlardan birisinin dil meselesi olması neticesini doğurmuştur (Mikailov 1955: 95). Bu sebeple, 1924 yılı sonrasında da Türkçenin resmî dil olarak devam ettirildiği Dağıstan’da, yerli komünist önderlerin hem eğitim dili olarak, hem de Dağıstan’ın çeşitli halkları arasındaki anlaşma aracı olarak Türkçeyi muhafaza edebilmek için yoğun bir çaba sarf ettikleri görülmektedir. Özellikle, Celal Korkmasov ve Nejmutin Samurski isimli yerel komünist önderler bu mücadelede öne çıkmaktadırlar. Bu iki önder, Türkçeyi Dağıstan’da resmî dil ve eğitim dili olarak devam ettirebilmek için şu savları ileri sürmekte idiler:

1. Dağıstan nüfusunun dörtte üçü, Türkçenin Azerbaycan ve Kumuk lehçelerini bilmekte ve konuşmaktadır.

2. Avarca, Lezgice, Dargıca ve diğer kabile dillerinde yazılmış hiçbir edebî ve ilmî eser yoktur ve hiçbir zaman da olmayacaktır. Zira bu eserlerin bu kadar az sayıda insan için yaratılması düşünülemez. Bu durumda iki seçenek kalmaktadır: Rusça veya Türkçe. Rusça, Batı kültürünü Türkçeye göre çok daha kuvvetli ve zengin bir şekilde özümsemiştir. Ancak bizim tarafımızdan kabul edilmesi mümkün değildir. Zira her şeyden önce, böyle bir kararı almamıza engel olan Çarlığın siyasi baskıları ve zoraki Ruslaştırmaları tarafından beslenen Rus diline karşı olan nefrettir. Büyük Müslüman kitlelerin dili olan Türkçe, seküler eğitimin silahı olarak kullanılabilir ve bir taraftan mollaların gücünü kırarken diğer taraftandan da Türkçe konuşan veya anlayan Yakın Doğu’ya komünizmin taşıyıcısı olabilir (Samurski 1925: 116-118).

Bu tekliflerin yanında, devlet dili olan Rusçanın önemli olduğunu ve bu yüzden de ortaokullarda ayrı bir ders olarak öğretilmesi gerektiğinin de altını çizmişlerdir (Karcha 1958: 112; Wixman 1980: 117-118). Dağıstanlı önderler, Türkçeyi eğitim dili olarak, ancak 1930 yılına kadar koruyabilmişlerdir. 1930 yılında alınan bir kararla, ilkokullarda eğitim dilinin kabile dilleri ile yapılması, ortaokul ve lisede tahsilin Rusça ile yapılması zorunlu hâle getirilmiştir (Erel 1961: 212; Özsoy 1997: 58). 1936-37 yıllarında, Nec-

mutin Samurski ve Celal Korkmasov diğer bütün Kuzey Kafkasya ileri gelenleri ile birlikte, burjuva milliyetçiliği, 1929-30 yıllarında Sovyetler'e karşı isyan tertip etmek ve pan-Türkizm gibi suçlarla itham edilerek kurşuna dizilmişlerdir (Karcha 1958: 112). Aslında bu ithamların tamamen temelsiz olduğu ortadadır. Zira merkezî Sovyet yönetimi, başlarda, Denikin ve Beyaz Rus Ordularına karşı Müslüman Kafkasyalıların desteğini kazanabilmek için milliyetler siyasetini, İslam karşıtı olmayacak ve Müslüman Kafkasyalıların tepkisini çekmeyecek şekilde düzenlemek zorunda kalmış (Djabagui 1955: 73), ancak hükümranlılığını sağlama alıp gücünü pekiştirdikten sonra, 1929 yılından itibaren, İslam'a ve yerel Kafkasyalı önde gelenlere karşı müthiş ve etkin bir siyaset başlatmıştır (Geizullin 1956: 69-70). Yani, Sovyet yönetimi, önceleri desteklediği Samurski ve Korkmasov gibi önderlerin siyasetlerini, daha sonra onları ortadan kaldırma sebebi olarak addetmiştir.

Birçok dilin bir arada konuşulduğu Dağıstan'da, dil birliğini sağlamak her zaman ehemmiyetli meselelerden birisi olmuştur (Özsoy 1997: 57). Yukarıda belirtilen tarihî, siyasi ve iktisadi amiller neticesinde Dağıstan halklarının Türkçe etrafında birleştiği görülmektedir. Önce Birleşik Kuzey Kafkasya Hükümeti yetkilileri ve daha sonra Samurski ve Korkmasov gibi yöneticiler, Türkçeyi hem devlet dili hem de eğitim dili ilan ederek, uygulamada zaten var olan bir durumu resmî hâle getirmişler ve bu durumun daha da yaygınlaşp sağlamlaşmasını temin etmeye çalışmışlardır. Dağıstan ve hatta bütün Kuzey Kafkasya halklarının Türkçe etrafında birleşmeleri, bazı çevreleri bölgenin tamamen Türkleşeceği endişesine sevk etmiştir. Nitekim Bennigsen (1967: 206-207) ve Wixman (1980: 110) bütün Kuzey Kafkasya'nın 1917 İhtilali öncesinde kültürel ve dillik olarak Türkleşme sürecinde olduğunu ve yerli komünist yöneticilerin çabaları ile 1923 yılında Dağıstan'ın Türkleştirilmesinin bir adım ileri taşındığını açık açık belirtmektedirler. Wixman (1980: 110), Kumuk Türklerinin Çeçenleri, Avarları, Darguları ve Lakları, Azerbaycanlıların ise, Lezgileri, Sahurları, Agulları, Rutulları, Tabasaranları ve Tatları Türkleştirdiği görüşündedir. Özsoy (1997: 58) ise, Dağıstan halklarının Türkçe etrafında birleşmesini diğer dillerin ortadan kalkması şeklinde telakki edilmemesi gerektiği, bunun sadece Türkçenin ortak anlaşma aracı hâline gelmesi anlamına geldiği düşüncesindedir. Ancak anlaşılan, dönemin Sovyet yetkilileri, Bennigsen ve Wixman ile aynı fikri paylaşmakta idiler. Zira Samurski ve Korkmasov'a yöneltilen suçlamalar ve bu suçlamalar neticesinde kurşuna dizilmeleri bu yöne işaret etmektedir. Önce Çarlık sonra da Sovyet yönetiminin bu fikirde olduğunun tek göstergesi Samurski ve Korkmasov'un mazruz kaldığı muamele değildir. Çarlık döneminden beri, Arapçanın ve Türkçenin Dağıstan'daki hâkimiyetini kırmaya yönelik tedbirlerin alındığı görülmektedir. Daha 1860'lı yıllarda Uslar, Kiril alfabesi ile Avar ve Lak yazı dili oluşturma çabası göstermiştir. 1913-14 yıllarında ise Arapçanın yerine Rusça, yönetim dili hâline getirilmeye çalışılmıştır (Crisp 1985:146). 1918 yılında Abhazca, Adigece, Kabarteyce, Çeçence, Avarca, Lakça, Dargıca ve Lezgice için, 1920 yılında ise İnguşça için

yeniden yazı dili oluşturma çabalarının olduğu görülmektedir (Catford 1977: 296). Ancak bu çabaların başarısız olduğu yukarıda zikredilen gelişmelerden anlaşılmaktadır. Kuzey Kafkasya'daki yerli dillerin yazılı gelenekten tamamen yoksun olmaları (Bouda 1955: 122), şüphesiz bu çabaların başarısız olmasındaki en ehemmiyetli amil olmuştur. Mikailov (1955: 95), Dağıstan'ın dağlı halkları arasında Arapça dışında bir yazı dilinin gelişmemiş olmasını, halkın aşırı dindarlığına ve tasavvufun etkisine bağlamaktadır. Ayrıca Kumuk Türkçesinin bir yazı dili olarak XIX. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamasının sebebi olarak da Müridizm'in Kumuklar arasında diğer Dağıstan hakları kadar yayılmamış olmasını¹⁰ görmektedir ki; bu değerlendirmeye, her ne kadar da malum Sovyet yaklaşımını hatırlatsa bile, göz ardı edilmemesi ve sorgulanması gereken bir durumdur.

1933 yılında, Bennigsen ve Wimbush (1986: 174)'un ifadesi ile "Dağıstan'ın de-Türkifikasyonu", yani Dağıstan halklarının Türkçe etrafında birleşmesi sürecinin tersine çevrilmesi resmen başlatıldı. Yukarıda da zikredildiği gibi, zaten 1930 yılında bu süreç durdurulmuştu. 1930 yılında Kumuk ve Azerbaycan Türkçelerine ek olarak Rusça, Avarca, Lakça, Dargıca, Lezgice, Tabasaranca, Çeçence, Tatça ve Nogay Türkçesi de resmî diller hâline getirildi. 1936 yılında bu dillere Ahvahça da eklenmiştir. Ancak aynı yıl içerisinde Ahvahça resmî dil olmaktan çıkarılmıştır. 1938 yılında Nogay Türkçesi, 1944 yılında Çeçence ve 1960 yılında da Tatça resmî dil konumunu kaybetmiştir (Bennigsen vd. 1986: 175).

Dağıstan'da Türkçenin tesirinin kırılmaya çalışılmasını, ülkede yayınlanan gazetelerin gösterdiği gelişmeden de gözlemlemek mümkündür. 1933 yılında Dağıstan'da on iki gazete yayınlanmakta idi. Bu gazetelerin dokuzunun Türkçe (7 Kumuk Türkçesi, 1 Azerbaycan Türkçesi, 1 Nogay Türkçesi) olduğu görülmektedir. Geriye kalan üç gazetenin biri Dargıca, biri Lezgice, biri de Tatça idi. Ertesi yıl Türkçe gazetelerin sayısının ona (8 Kumuk Türkçesi, 1 Azerbaycan Türkçesi, 1 Nogay Türkçesi) yükseldiği görülür. Ancak genel gazetelerin içerisindeki oran %75'ten %68'e düşmüştür. Zira Dargıca, Lezgice ve Tatça gazetelere bir de Avarca gazete eklenmiştir. 1935 yılında ise Kumuk Türkçesi gazetelerin sayısı sekizden yediye düşmüş, fakat Azerbaycan Türkçesi gazetelerin sayısı ikiye yükselmiş, Nogay Türkçesi ile yayınlanan gazete de çıkarılmaya devam etmiştir. Yani Türkçe gazete sayısı on olarak devam etmiştir. Ancak bu on gazetenin Dağıstan'daki genel gazeteler içerisindeki oranı %68'den %30'a düşmüştür. Avarca gazetelerin sayısı yediye, Dargıca gazetelerin sayısı üçe, Lezgice gazetelerin sayısı altıya yükselirken, Tatça bir gazete çıkarılmaya devam etmiş ve bunlara bir Lakça, iki de Çeçence gazete eklenmiştir. Ertesi yıl Türkçe gazete sayısı otuz üç gazete içerisinde sekize düşmüş, 1938 yılında yirmi dört gazete içerisinde beşe

¹⁰ Rus istilasına karşı gösterilen Müridist direnişe sadece Kuzey Kumukların katıldığı, Orta Kumukların Ruslarla ittifak ettiği ve Güney Kumukların ise tarafsız kaldığı yönünde kayıtlar mevcuttur (Bennigsen vd. 1986: 170).

düşmüştür. 1956 yılına gelindiğinde, Türkçenin basındaki etkisini iyice kaybettiği görülür. On dört Avarca, sekiz Dargıca, altı Lezgice, üç Lakça, iki Tabasaranca ve bir Tatça gazeteye karşılık altı Kumuk Türkçesi, iki de Azerbaycan Türkçesi gazete kalmıştır (Bennigsen vd. 1986: 174-176).

Görüldüğü gibi 1930'lu yılların başında Kumuk Türkçesi, Dağıstan'da başlıca yazı dili olma yolunda ilerlemekte idi. Ancak yapılan müdahaleler neticesinde, özelde Kumuk Türkçesinin ve genelde bütün Türk lehçelerinin Dağıstan'daki tesirleri kırılmaya çalışılırken, diğer taraftan Avarca, Dargıca ve Lezgice başta olmak üzere bütün kabile dillerinin geliştirilmesine gayret edilmiştir. Avarlar, Dargılar ve Laklar üzerindeki Kumuk Türkçesi, Lezgiler ve Tabasaranlar üzerindeki Azerbaycan Türkçesi tesiri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çabalar neticesinde, Avarca, Dargıca ve Lezgice yüz binlerce kişi tarafından kullanılan yazılı diller hâline gelmiştir. Bilhassa Avarca, yüzyılın başında resmî olarak hiçbir etkiye sahip değilken yüzyıl boyunca uygulamaya konulan tedbirler neticesinde, Dağıstan'ın başlıca yazılı dili hâline gelmiştir.

Dağıstan'da Türklerin ve Türkçenin etkisinin sadece uygulanan dil siyaseti neticesinde kırıldığını düşünmek pek doğru olmaz. Sovyet yönetimi boyunca uygulanan göç siyaseti de bu durumda oldukça etkili olmuştur. Dağlardan ovalara gerçekleştirilen göçler neticesinde, Türklerin ovalardaki nüfus yoğunluğu kırılmış ve günümüzde de devam eden birçok etnik sorunun ortaya çıkmasına sebep olunmuştur¹¹.

Aslında hususen Dağıstan'da ve umumen Kuzey Kafkasya'nın tamamında Sovyetlerin uyguladığı bu dil ve göç siyasetini, genel Sovyet milliyetler siyasetinin bir parçası olarak addetmek gerekir. Sovyet yöneticileri Avarlar ve Dargılar örneklerinde olduğu gibi, bir taraftan küçük halkları büyük halklar içerisinde eritmeyi tasarlarlarken, diğer taraftan da birbirleri ile ortak yönleri mümkün mertebe en az seviyeye indirgenmiş birbirinden bağımsız ancak Rusçalaştırmaya (ve/veya Ruslaştırılmaya) karşı koyabilecek büyüklükte olmayan halklar meydana çıkarmayı hedeflemişlerdir. Anlaşılan o ki; önceleri Arapçanın ve dolayısıyla İslamiyet'in etkisinin kırılmasının sağlanması için Türkçenin kullanılmasına bir dönem müsamaha gösterilmiştir. Böylece Dağıstanlılar arasındaki en önemli kimlik ifadesi olan din duygusunun zayıflatılması hedeflenmiştir. Ancak fiilî bir durum olarak zaten var olan Türkçenin bütün Dağıstan halklarını birleştirmesinin resmî olarak uzun süre devam etmesi Sovyet milliyetler siyaseti ile pek uyuşmamakta idi. Zira bu durumun uzun vadede bütün Dağıstan halklarını Türkleşirmesi tehlikesi mevcuttu. Böylece Dağıstan'da eğitim ve iletişim dilinin Rusçalaştırılması karşısında engel teşkil edebilecek büyüklükte bir Türk kitlesi ortaya çıkmış olabilecekti. Üstelik bu kitlenin Azerbaycan'ın hemen yanı başında olması, Sovyet yönetimi açısından bir başka rahatsız edici du-

¹¹ Dağıstan'da dağlardan ovalara gerçekleştirilen göçler ve bu göçlerin sebep olduğu etnik sorunlar hakkında ayrıntı için şuraya bakılabilir: Tavkul 2002:149-169.

rumu ortaya çıkarmış olacaktı. Bu yüzden, Sovyet yönetimi kendi yerini sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz, bir taraftan küçük halkları Avarların ve Dargıların altına dâhil edip bu halkları, Türklerin kültürel baskısına karşı koyabilecek büyüklükte kitleler olarak ortaya çıkarmaya çalışmış, diğer bir taraftan da bu halklar için yazılı diller meydana getirip onlara millî bilinç vermeye çalışmıştır. Tabii ki, Samurski ve Korkmasov örneklerinde olduğu gibi, bu uygulamalara karşı koyabilecek ileri gelenlerin ortadan kaldırılması ihmal edilmemiştir. Ancak bu halkların yoğun olarak dağlık bölgelerde yaşıyor olmaları sebebiyle, ovalarda ve şehirlerde, dolayısıyla iktisadi ve siyasi merkezlerde, Türklerin hâkim unsur olduğu gerçeği değişmiyordu ki bu da Türklerin ve Türkçenin etkisinin kırılmaması manasına gelebilirdi. Bu yüzden göç ettirme siyaseti ile ovalardaki nüfus yapısı da değiştirilmeye çalışılmıştır. Böylece şehirlerdeki hakîm Türk zümresinin nüfuzu, şehirli Avar ve Dargı öbekleri oluşturulmak suretiyle zayıflatılmak istenmiştir.

Son yapılan sayım sonuçlarında, aksi yöne işaret eden ufak tefek belirtiler olmakla birlikte, Sovyet yöneticilerinin hedeflerinde başarıya ulaştıkları düşünülebilir. Zira, yukarıda bahsedilen küçük halkların büyük halklar içerisinde eritilmesi siyaseti, Avarların ve Dargıların genel Dağıstan nüfusu içerisindeki oranlarının doğal olmayan bir şekilde artmasına sebep olmuştur. 1930 yılından günümüze kadar Dağıstan'da tatbik edilen uygulamalar sonucunda, Dağıstan'da sadece Türkçenin gücü kırılmamış, Dağıstan halklarının bir Dağıstan dili etrafında birleşme ihtimali de şimdilik ortadan kaldırılmıştır. Zira, Türkçe Dağıstan'daki birleştirici özelliğini kaybederken Avarca, Dargıca veya Lezgice onun yerini alabilmiş değildir. Bu diller ancak Dağıstan'ın bazı bölgelerinde küçük halkların ikinci veya üçüncü dili hâline gelebilmiştir. Günümüzde bütün Dağıstan'ı birleştiren dil olma hususiyetini Rusça ele geçirmiştir.

Sonuç

Tarih boyunca birçok dilin bir arada konuşulduğu Dağıstan'da, siyasi, iktisadi ve kültürel olarak hâkim unsur olan Türklerin dilleri ortak iletişim araçları hâline gelmiştir. Böylece çok etnili ve çok dilli bir ülke olan Dağıstan'da yaşayan insanlar, Türkçe etrafında birleşerek günlük hayatlarını idame ettirebilmişlerdir. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren, Rusların bölgeye hâkim olmaları ile birlikte, bu fiilî durumu ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alma çabası içerisinde olduğu görülür. Ancak 1917 yılında Çarlık Rusyasının yıkılması neticesinde bağımsızlığını kazanan Kuzey Kafkasya'da, bu fiilî durum resmîyete taşınmış ve Türkçe bütün Kuzey Kafkasya'nın resmî dili hâline gelmiştir. Fakat Sovyetler bölgeye hâkim olduktan sonra, Türkçenin Kafkasya'daki etkisinin kırılması çabalarının tekrar başlamasına rağmen, özellikle Dağıstan'da 1930 yılına kadar Türkçenin resmî dil ve eğitim dili olarak korunabildiği görülür. Korkmasov ve Samurski gibi yerli komünist yöneticiler, Dağıstan halklarının Türkçe etrafında birleşmesini ileri seviyeye taşımak çabasında olmuşlar ve bu çabalarının bedelini canları

ile ödemişlerdir. Merkezî Sovyet yönetiminin doğrudan müdahaleleri ile, Türkçenin Dağıstan'daki etkinliği büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Güdülen milliyetler siyaseti, göç siyaseti ve eğitim siyaseti ile, Avarca, Dargıca ve Lezgice gibi dillerin Türkçenin etkisinden kurtarılıp yüzbinlerce kişi tarafından kullanılan yazılı diller hâline gelmeleri sağlanmıştır. Bütün bu çabalar neticesinde, Avarca Dağıstan'ın başlıca yazılı dili hâline gelmiştir. Ancak, geçmişte Türkçe etrafında birleşen Dağıstan halkları, yerli bir dil etrafında birleşme imkanlarını kaybetmişlerdir. Günümüzde, Kumuk Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Avarca, Lezgice ve Dargıca bölgesel olarak ortak iletişim dilleri olarak kullanılırken, bütün Dağıstan halklarını birleştiren tek dil olma unvanını Rusça ele geçirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDURRAZAK Gokce Yukselen (2008). "The Linguistic Situation of Dagestan: A Historical Perspective from the Point of View of Kumyk", *The Presidium of Azerbaijan National Academy of Sciences – Azerbaijan & Azerbaijanis*, 102/9-12: 127-134.
- AKINER Shirin (1983). *Islamic Peoples of the Soviet Union*, Londra, New York, Sidney ve Melbourne: KPI.
- ATASOY Emin (2011). *Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- BARTHOLD W. - A. Bennigsen (1986). "Dâghistan", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 2, Leiden: Brill, s. 85a-89a.
- BAYTUGAN B. (1971). "Kuzey Kafkasya", *Emel*, 62: 7-24.
- BENNIGSEN Alexandre (1967). "The Problems of Bilingualism and Assimilation in the North Caucasus", *Central Asian Review*, 15: 205-211.
- BENNIGSEN Alexandre – Chantal Lemerrier-Quellejay (1985). "Politics and Linguistics in Dagestan", *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages* (der. Isabelle T. Kreindler), Berlin – New York – Amsterdam: Mouton, s. 125-142.
- BENNIGSEN Alexandre – S. Enders Wimbush (1985). *Muslims of the Soviet Empire. A Guide*, Londra: C. Hurst & Company.
- BOUDA K.(1955). "Language Problems in Caucasus", *Caucasian Review*, 1: 122-127.
- CRISP Simon (1985). "The Formation and Development of Literary Avar", *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages* (der. Isabelle T. Kreindler), Berlin – New York – Amsterdam: Mouton, s. 143-162.
- DEVLET Nadir (1997). "Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü", *Yeni Türkiye – Türk Dünyası Özel Sayısı*, II/16: 1924-1929.
- DJABAGUÏ Vassan-Ghiray (1955). "The Soviet Nationality Policy and Genocide", *Caucasian Review*, 1: 71-80.
- EREL Şerafeddin (1961). *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

- GEİZULLİN G. (1956). "The Persecution of National – Religious Traditions of the Moslems of the USSR", *Caucasian Review*, 5: 69-70.
- KARAÇAYLI Yılmaz Nevruz (1964). "Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti", *Türk Kültürü*, 21: 79-85.
- KARCHA R. (1958). "The Status of Popular Education in the Northern Caucasus", *Caucasian Review*, 7: 110-124.
- KREINDLER Isabelle T. (der.) (1985). *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages*, Berlin – New York – Amsterdam: Mouton.
- MİKAİLOV Ş. İ. (1955). "Literaturnye Yazıki Dagestana", *Voprosı Yazıkoznaniya*, 6: 16-27.
- ÖZSOY İsmail (1997). *Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İzmir: Kaynak Yayınları.
- PELER Gökçe Yükselen Abdurrazak (2013). "Kafkasya'da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36: 163-188.
- SAMURSKİ N. (1925). *Dagestan*, Moskova: Gosizdat.
- TAVKUL Ufuk (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TAVKUL Ufuk (2007). *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- WARE Robert Bruce - Enver Kisriev (2001). "Ethnic Parity and Democratic Pluralism in Dagestan: A Consociational Approach", *Europe – Asia Studies*, 53: 105-131.
- WIXMAN Ronald (1980). *Language Aspects of Ethnic Patterns and Processes in the North Caucasus*, Chicago: University of Chicago.
- WIXMAN Ronald (1984). *The Peoples of the USSR. An Ethnographic Handbook*, New York: M. E. Sharpe.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11> (12.10.2014)
- http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (25.01.2015)